

*Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi /
Journal of Divinity Faculty of Bayburt University
ISSN 2148-6700 / e-ISSN 2630-595X
Sayı: 15 2022/1- Haziran*

DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN KUR'AN'DA DOĞRU DÜŞÜNME

*Mehmet Müftüoğlu
Kayıhan Yayınları, İstanbul 2019, 286 sayfa
ISBN: 9786059669863*

Fatih MAN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Din Eğitimi Ana Bilim Dalı
Sakarya / Türkiye.
Post Graduate Student at Sakarya University, Institute of Social Sciences,
Department of Religious Education
Sakarya / Turkey.
fatih.man@ogr.sakarya.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-8319-8117

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Kitap Tanıtımı / Book Review
Geliş Tarihi / Date Received: 20 Şubat / 20 April 2022
Kabul Tarihi / Date Accepted: 15 Mayıs / 15 May 2022
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Fatih Man, "Mehmet Müftüoğlu, Din Eğitimi Açısından Kur'an'da Doğru Düşünme, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2019", Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 15 (Yaz 2022): 6-163.

Din eğitimi alanı eğitim bilimleri arasında nispeten yeni bir alan olarak görülmektedir. Aslında dünya tarihinde eğitim din eğitimi ile başlamıştır. Tarihi gerçeklik böyle olsa da eğitim bilimlerinde olduğu gibi din eğitiminde de alanı şekillendiren, literatürü belirleyen, metotları çizen batılı bilim insanları olmuştur. Köklü bir din eğitim tarihimiz olsa da Tanzimat Fermanı'ndan beri eğitim bilimleri batıya göre şekillendiği gibi din eğitimimiz de aynı kaderi yaşamıştır. Bu sebeple din eğitimi üzerine yazılan birçok eser batının şekillendirdiği alanı anlama, anlamlandırma veya devşirme üzerine olmuştur, olmaktadır. Din eğitiminde özgün çalışmalarımız ise daha azdır.

Kitap tanıtımı ve değerlendirmesi için Mehmet Müftüoğlu'nun "Din Eğitimi Açısından Kur'an'da Doğru Düşünme" kitabını seçmemde genel yaklaşımından farklı davranması etkili oldu. Çünkü kitap, batı hegemonyası altında olan din eğitimi alanında genelin aksine bizden, inancımızın kaynağından yaklaşmaktadır. Mehmet Müftüoğlu aynı isimli doktora tezinden hazırladığı bu kitap *Giriş* ve *Sonuç* kısımları dahil beş bölümden oluşmaktadır. *Giriş* kısmında çalışmanın amacı ve sınırları belirtildikten sonra çalışmanın da temellendirildiği Kur'an'da akıl ve düşünmenin karşılığı olan kavramlardan seçilen; Teakkul, Tedebbür, Tezekkür, Tefekkuh ve Tefekkür kavramlarının izahı ile başlanmıştır. Birinci Bölümde ise "Düşünme ve Düşünce" başlığı altında düşünmenin ve düşüncenin izahları yapılmış, kavramların felsefi ve tasavvufi tahlilleri yapılmıştır. İkinci Bölümde ise "Kur'an'da Düşünme ve Düşünme Çeşitleri" başlığı altında giriş kısmında bahsedilen kavramlar daha ayrıntılı bir şekilde işlenerek Kur'an'da düşünme üzerine derin tahliller yapılmıştır. Üçüncü Bölümde ise "Din Eğitimi ve Kur'an'da Doğru Düşünme" başlığı atılarak konunun din eğitimi açısından değerlendirilmesi yapılmıştır. Mehmet Müftüoğlu *Sonuç* kısmında da çalışmasında ulaştığı sonuçları ve bu sonuçlar ışığı altından önerilerini sıralayarak çalışmasını nihayete erdirmiştir. Mehmet Müftüoğlu kitabında geçen kavramlarının lügat manalarını açıklamak için İbnul-Manzur'un "Lisanul-Arab" eserinden, Kur'an-ı Kerim ayetlerini açıklama, siyak ve sibaklarını belirlemek için "Razi, Nesefi, Beydavi ve İbni Kesir" gibi Arapça tefsirlerden ve "Elmalı, Bayraktar Bayraklı ve Diyanet Tefsiri" gibi Türkçe tefsirlerden faydalanmıştır. Özellikle Mehmet Müftüoğlu, Doktora Tez Danışmanı olan Prof. Dr. Bayraktar Bayraklı'nın "Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri" adlı eserinden diğer eserlere göre daha fazla faydalandığı görülmektedir.

"Yeryüzünde dolaşan canlıların Allah katında en kötüsü (Hakikati) anlamayan ve düşünmeyen sağırlarla dilsizlerdir." (Enfal, 8/22)

buyrulmaktadır. Mehmet Müftüoğlu da kitabının *Giriş* kısmında insanı diğer mahlukattan ayıran ve Allah'ın kendisini muhatap almasını sağlayan en önemli özelliği akıl ve düşünme yeteneği olmasına vurgu yaparak başlamıştır. İnananlara yol gösterici, rehber ve bir öğüt olan Kur'an-ı Kerim'in gönderiliş amacının gerçekleştirilmesi için öncelikle anlaşılması ve üzerine düşünülmesi gerektiğini ilgili ayetlerle ve hadislerle açıklamaya çalışmıştır. Aklın hür olmasının da ancak nefse karşı gelmekle mümkün olacağını vurgulayan yazar, Kur'an'da doğru düşünmenin ötelenip, nefse uyunca insanın kendine ve topluma nasıl zararlar verdiğini gösteren kıssaları örnek olarak sıralamıştır. Günümüz Müslümanlarının Mushaf'a çok saygılı olduğunu ancak bu saygının Kur'an'ın ana düşüncesine, itikadına ve ahkâmına, ahlaki öğretilerine ve muamelat uygulamalarına yansımadığını bunun da ana sebebinin Kur'an'ın deyimini ile "Bunlar Kur'an-ı düşünmezler mi? Yoksa kalpleri kilitli midir?" (Muhammed, 47/24) olduğunu dile getirmiştir.

Mehmet Müftüoğlu Müslümanların Kur'an üzerine yeterince düşünmemelerinin öncelikle sebebinin Kur'an'ın ilk emri olan "oku"nun ihmalı sebebiyle olduğunu dile getirmektedir. Bu eleştiri kısmi olarak doğru olsa da gelişen zaman, teknoloji ve imkanlarla tarihin hiçbir safhasında bu kadar basılı Kur'an-ı Kerim, bu kadar Kur'an kursları, camiler ve Kur'an eğitimi veren okullar olmamıştır. Yani tarihte Kur'an-ın bu kadar öğretilip okunduğu bir zaman yok denilebilir. Bu sebeple yazar "oku" emrinin daha fazla tahlilini yapıp, okumak fiilinin bilinçli bir eylem olduğu yani okunan şeyin anlaşılmadığı takdirde okunmuş sayılmayacağı üzerinde dursaydı kanımızca daha isabetli olurdu. Yazar bu bölümde Kur'an'da akıl ve düşünme ile ilgili kavramların neler olduğunu ve ne kadar zikredildiğini vererek Kur'an'ın doğru düşünceye verdiği önemi ve değeri ortaya koymaya çalışmıştır. Yazar, *Giriş* kısmında amacının, içeriğinin ve hikmetlerinin üzerine yeterince düşünülmeyen Kur'an'ın aslında amacının Müslümanları harekete geçirmek olduğunu belirtiyor. Yazar çalışmasının;

- Yüce Allah Kur'an'da insanların hangi alanlarda düşünmelerini istemektedir?
- Aklını kullanarak doğru düşünen insanların kazançları nelerdir?
- Doğru düşünmeyen insanların kayıpları nelerdir?
- Kur'an'ın doğru anlaşılması ve uygulanması için din eğitimcilerinin üzerine düşen görevler nelerdir? (s. 19)

sorularına cevap aradığını dile getiriyor. *Giriş* kısmı Kur'an'da akıl, düşünce ve düşünmenin karşılığı olan *Teâkkul*, *Tedebbür*, *Tezekkür*, *Tefekkuh* ve *Tefekkür* kavramlarının izahı ile devam ediyor. Yazar Kur'an'da 49 yerde

geçen ve “bilgi edinmeye yarayan güç” ve “bu güç ile ilde edilen bilgi” anlamındaki Teakül kavramının kökünün akıl olduğu ve terim karşılı olarak; kişinin duyu organları ile edindiği bilgilerin akıl ile işlenmesi ve kullanılmasına adı olduğunu dile getiriyor, sonra da Kur’an’da 40 yerde ve farklı anlamlarda geçen ve “debbera” kökünden gelen “tedebbür” kavramının izahı ile devam ediyor. Kitap, derinlemesine düşünmek ve manada olan şeyi görmek anlamına gelen tedebbür kavramının çeşitli müfessirler tarafından nasıl izah edildiğini bizlere sunuyor. Zikr kelimesinden türeyen “Bir şeyi muhafaza etmek ve kelimelere dökmek” manasındaki “Tezekkür” kavramını Kur’an’dan örneklerle anlatan yazar, “Tefekkuh” ve “Tefekkür” terimlerinin lügat manalarını ve Kur’an’daki kullanışlarını örneklerle anlatarak *Giriş* bölümünü tamamlıyor. Özellikle *Giriş* kısmının son paragrafında, zikredilen kavramların düşünmenin ve düşüncenin birer bölümü olarak derç edilmesi konunun anlaşılması açısından faydalı olduğunu görülmektedir.

Yazar *Giriş* kısmında “Kur’an’da Düşünme” çeşitlerinin karşılığı olan kavramların lügat tahlillerinden ve Kur’an’da nasıl kullanıldığını ortaya koyduktan sonra “Düşünme ve “Düşünce” başlığında yeni bir bölüm ile kitabına devam ediyor. Yazar bölüme “düşünme” kavramının lügat anlamı ile başladıktan sonra Aristo, Heidegger ve John Dewey gibi düşünürlerin kavram hakkında fikirlerini dile getiriyor ve konuyu Kur’an’a göre düşünme kavramını açıklayarak bağlıyor. Özellikle İslami ilimlerin doğuşunda Kur’an’daki düşünme çeşitlerinin nasıl etkilediğini dile getiriyor. Yazar düşünmenin olmadığı yerde taklidin başlayacağını ve bunun nasıl zararlar vereceğini zikrederek başlığı bitiriyor. Sonra da “Düşünce” başlığını açarak bölüme devam ediyor. Aklın bir ürünü olan düşünce insanın kendi iradesiyle ortaya koyduğu olumlu veya olumsuz bütün davranışların, düşüncenin ürünü olduğunu dile getiriyor yazar. İnsana yakışır fiilleri, iyi ve dengeli davranışların ortaya çıkaran doğru düşünceyi açıklayan yazar konuyu eğitim bilimlerinden yaklaşarak eğitim yöntem, içerik ve programının düşünce düzeyine göre inşa edilmesi gerektirdiğini dile getiriyor. Kanaatimizce kitabın ana konusu “din eğitimi” olduğu için düşünce ve eğitim ilişkisi daha da genişletilebilirdi. Ayrıca doğru düşünceden bahsedildiği gibi yanlış, kötü düşünceden de daha ayrıntılı bahsedilebilirdi. Yazar “Felsefi Düşünce” ve “Tasavvufi Düşünce” alt başlıklarıyla kitabına devam ediyor. Felsefi düşünceyi önce batı felsefecilerin gözünden aktararak başlayan yazar, İbn Meymun’un aklın ürünü olan düşüncenin kişiyi tanrıya götüren ve tanrı ile karşılıklı ilişki kurmasını sağlayan bir aracı görüşünü dile getiriyor. Yazar İbn Meymun üzerinden aklın sınırlarını dile getirirse de bu konuda çok ayrıntıya

girmiyor. Oysaki akıl-gayb-vahiy denklemini kurarak, insanın her şeyde yaratıcısına muhtaç olduğu gibi akıl ve düşünce kapasitesi itibari ile de yaratıcısına olan ihtiyacı üzerinden batı düşünce yapısı ile İslam'ın düşünce yapısının farklarını dile getirebilirdi. Kitap bu konudan eksik kalmış diyebiliriz. Özellikle batının düşünmeyi ve düşünceyi putlaştırdığı hatta tanrılaştırdığı günümüzde bu fikriyatın nasıl yıkıcı sonuçlar doğurduğu, insanı nasıl metalaştırdığı ve birçok burhanlara sebep olduğunu ve bu sebeple fitratına ters bir dayatma ile karşı karşı kaldığını ortaya koyabilir, İslam düşüncesinin farklarını daha iyi aktarabilirdi. Yazar Heidegger'in felsefecilerine asıl düşünmemiz gerekeni düşünmedikleri, mahlukat kadar varlığında düşünülmesi gerektiği yorumunu, Kur'an'ın varlıklar üzerine düşünmeye sevk eden üslubunu benzeştirdiği görülüyor. Tabi burada Kur'an'ın düşünceyi kullanarak varmak istediği yerle, Heidegger'in aynı mı olduğu tartışmalıdır. Her ne kadar Heidegger batı felsefesini özellikle mantık ilmini kullanım biçimini eleştirse de İslam'ı görüşü yakın olduğu anlamına gelmez. Yazar konuyu İslam Filozoflarının görüşleri ile devam ediyor ve felsefi düşünce için sorgulamanın, eleştirmenin, anlam arayışının, bilginin ve tecrübenin önemine vurgu yaparak konuyu bitiriyor. Düşünceyi tefekkür ile tasavvufa bağlayarak başlayan "Tasavvufi Düşünce" başlığı, tasavvufta önemli bir yeri olan zikir üzerinde düşüncenin yansımalarını ortaya koyuyor. Yazar tasavvufun kendine özgü manevi eğitimde Kur'an'daki düşünce çeşitlerinden nasıl faydalandığından bahsediyor.

Kitabın özünü oluşturan ikinci bölümde, "Kur'an'da Düşünme ve Düşünce Çeşitleri" başlığı altında, *Giriş* kısmında kısa bir değerlendirilen, "Teâkkul, Tedebbur, Tezekkür, Tefekkuh ve Tefekkür" kavramlarının mahiyeti, önemi ve Kur'an ayetleri üzerinden insanın fikir ve davranışlarına nasıl etki ettikleri geniş bir şekilde işleniyor. Bölümün "Kur'an'da Düşünme" ilk alt başlığı altında *Giriş* bölümünde verilen bilgiler bir nevi tekrarlanıyor. Ancak bu bilgilere ek olarak Kur'an'da akıl yerine kullanılan ve birden çok mana taşıyan "elbab, nüha, hicr ve mirra" kavramları ile ilgili kısa bir girizgâh yapılıyor. Bölümün ikinci alt başlığı olan "Kur'an'da Düşünce Çeşitleri" "Teâkkul" alt başlığıyla devam ediyor. Teâkkul kavramının Kur'an'da hangi sırgalarda kaç defa geçtiği bilgisi verildikten sonra akıl kavramının lügatteki farklı izahlarının hangi davranışlara sevk ettiği örneklerle açıklanıyor. Daha sonra felsefecilerin ve kelimcilerin ortaya koyduğu garizi ve kazanılmış akıl çeşitlerinin izahları yapılıyor ve kazanılmış akla sahip olmak için eğitimin önemine vurgu yapılıyor. İnsanın akıl sahibi olduğu ama her akıl sahibinin aklını kullandığı manasına gelmediği Kur'an'dan örneklerle ortaya koyuluyor. Teâkkul kavramının insanın duyu organlarından elde ettiği

bilgileri işleyerek çalıştığını dile getiren yazar, Kur'an'daki "sağırlar, dilsizler ve kördürler" ifadesiyle duyu organlarıyla edindikleri bilgileri akıllarıyla değerlendirmeyenlerin kastedildiğini açıklıyor. Yazar bu başlığın altında din eğitiminin bir amacının da Kur'an-ı anlamak için akli harekete geçirecek yöntemleri bulmak olması gerektiğini dile getiriyor. Yine bu bölümde aklın kullanılmaması halinde ortaya çıkacak olumsuz durumlardan Kur'an'dan örnekler verilerek zikrediliyor. Daha sonra "Teâkkul'un Önemi" alt başlığı altında Teâkkul'un Kur'an-ı Kerim'de kullanım biçimleri ve ne manalara geldikleri sınıflandırılarak geniş bir şekilde işleniyor. Zaman zaman tekrarlara düşülse de konunun en ince ayrıntısına kadar işlendiği ve okuyucuya konu hakkında doyurucu bilgiler sunulduğu görülüyor. Yazar kitaba "Tedebbur" başlığıyla devam ediyor ve konunun mahiyetini tedebbur denen düşünceyi üreten aklın *Nuha* boyutunu ele alarak devam ediyor. Kur'an'dan ayetlerle "nuha" denen aklın tabiatından ve tabiat olaylarından dersler alarak kişiyi derinlemesine düşünmeye ve tevhide sevk ettiğini dile getiriyor. Verilen ayet örneklerinden Kur'an'ı Kerim'de "nuha" ve "tedebbur" kavramlarının birlikte kullanıldığı izlenimi ortaya çıkıyor ancak yazarın bu iki kavramın anlam birlikteliği üzerinden böyle bir ilişki kurduğu vurgulanmalı. Yazar konuya "Tedebbur'un Önemi" alt başlıkla devam ediyor ancak bir önceki "Teâkkul" başlığında yaptığı gibi herhangi bir sınıflandırmaya girmeden ayetler üzerinden "Tedebbur'un" hangi manalarda kullanıldığı ve ne gibi davranışlara sevk ettiğini ayrıntılı bir şekilde işliyor. Kur'an'ın anlaşılması zor bir kitap olduğu için değil bilakis ayetlerde de belirtildiği gibi insanlar için anlaşılmasının kolaylaştırıldığını belirten yazar, Kur'an'daki ihtilaf gibi gelen yanlışların giderilmesi için tedebburun yani Kur'an'ın üzerine derinlemesine düşünülmesi ve hikmetlerinin kalbe nakşedilmesi gerektiğini söylüyor. Yazar "Tezekkür" başlığına kavramın "Tedebbur" ile olan ilişkisi kurarak başlıyor. Akıl sahiplerinin önce Kur'an üzerine derinlemesine düşünmelerini ve bu sayede unuttuğu ve gaflete düştüğü bilgileri hatırlayabileceğini dile getiriyor. Devamında ibadet niteliğindeki zikir ve tefekkür için "lubb" denen selim akla sahip olmak gerekliliğini izah ederek "tezekkür" ile "lubb" arasındaki bağlantıyı ortaya koyuyor. "Tezekkür'ün Önemi" alt başlığında kavramın insanda hangi hasletleri kazandırdığını Kur'an'da tezekkür kavramının farklı manalarda kullanıldığı ayetleri örnek göstererek izah ediyor. Başlığın sonlarında ise "Tezekkür" yapılmadığında insana ne gibi zararlar vereceği, unutkanlığın nelere sebep olacağı anlatılıyor. Akıl-kalp ilişkisi ve kalbin ne manalara geldiği konusu "Tefekkuh" başlığı altında irdelenerek konuya başlanıyor. Dinde derin bilgi edinmek anlamındaki "Tefekkuh" denen düşünce, aklın

değişik kanallardan elde ettiği bilgileri kalbe ulaştırmak olarak tanımlanıyor. Kalbin olumsuz durumları Kur'an ayetlerinden örneklere ifade eden yazar bu olumsuzlukların "Tefekkuh" ile giderilebileceğini zikrediyor. Yazar akıl, kalp ve duygular arasındaki bağlantıyı ayetler üzerinden kurarak çalışmasına başka bir bakış açısı kazandırıyor. Yazar İslam anlayışında aklın, kalpten ve duygulardan soyutlanmış bir kavram olarak değil bilakis onlarla derç olmuş bir yeti olduğunu dile getiriyor. Yazar kalbin akıl ile birleşmesi için eğitime vurgu yapıyor, din eğitiminin üstelenmesi gereken bu işlevi hatırlatarak kitabına devam ediyor. Yazar Kur'an'da bazı yerlerde kalp yerine kullanılan "fuâd" kavramını Mevlana'nın fırın metaforu üzerinden açıklıyor. Yazar başlığı "Tefekkuh" kavramının kişiye kazandırdığı vasıfları yine Kur'an'daki örnekleri üzerinden sınıflandırarak bitiriyor. Yazar bölümün son konusu "Tefekkür" kavramına Kur'an'da 18 defa çeşitli siygalarda nasıl kullanıldığını örnek vererek başlıyor. Tefekkür kavramının Kur'an'da daha çok kevnî ayetlerde geçtiğini buradan da tefekkürün Yaratanın azameti, kudreti ve rahmetine işaret ederek Allah'ın varlığı ve birliği inancına yol gösteren düşünce biçimi olarak açıklıyor. Daha sonra Allah'ın yüceliği, peygamberin nübüvveti, Kur'an'ın mucizeliği, ilahi emir ve yasakların hikmeti, dünya ve ahiret hayatı başlıkları ile neler üzerine tefekkür yapılabileceğini ayetler üzerinden açıklayarak konuyu ve bölümü bitiriyor.

Yazar "Din Eğitimi ve Kur'an'da Doğru Düşünme" başlığını verdiği 3. Bölüme "Din-Akıl İlişkisi" alt başlığı ile başlıyor. Önce din kavramının sosyologlar, psikologlar, felsefeciler ve kelamcılar tarafından yapılan tarifini veren yazar devamında akıl kavramının kelamcılarca nasıl açıklandığını belirterek din ve akıl arasındaki bağa ve ilişkiye dikkat çekiyor. Aklın dinen mükellef olmanın ön şartlarında biri olduğunu dile getiren yazar Kur'an'da geçen "ülül elbab", "ülü-n nüha" gibi akıl yerine kullanılan farklı kavramları ortaya koyuyor. Nefis terbiyesi konusuna da değinen yazar, sonrasında Müslümanların Kur'an'a yaklaşımlarındaki eksikliklerin giderilmesinde, Kur'an üzerine doğru düşünmede, taassup ve taklidi önlemede, batıl ve hurafe inanışlara karşı alınacak tedbirlerde din eğitiminin önemine vurgu yapmaktadır.

Yazar *Sonuç* kısmında kitabın bir özetini ve değerlendirmesini yapıyor ve öneriler ile kitabı bitiriyor. "Genel olarak düşünme ile ilgili sonuçlar" ve "Kur'an'da düşünme çeşitleri ve alanları ile ilgili sonuçlar" başlıkları altında vardığı sonuçlar sıralıyor. Öneriler kısmında ise Kur'an'ın ve Risalet'in nasıl cahiliye Araplarını değiştirmişse bugünkü din eğitimcilerinde aynı kaynaklarla toplumu değiştirmeleri gerektiği vurgulanıyor.

Kitap Kur'an'da doğru düşünme ve düşünce çeşitleri açısından oldukça doyurucu hatta konu ile ilgili başvuru kaynağı olabilecek içeriğe sahip bulunmaktadır. Kitapta sade ve anlaşılır bir dil kullanılmaktadır. Ancak kitapta bazı yerlerde tekrarlara düşüldüğü görülmektedir. Bu tekrarların konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sunma ihtimaliyle birlikte okuyucuda "aynı şeyleri tekrar okuyorum" hissi uyandırma ihtimali de bulunmaktadır. Son olarak konunun din eğitimi açısından daha dar bir perspektifte işlendiği, bu eserin devamı niteliğinde olacak başka çalışmalarda Kur'an temelli din eğitiminin nasıllığı metotları üzerinde durulabileceği belirtilmelidir.